

АВТ
Г67

**ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ “УКРАЇНА”**

ГОРБАСЕНКО ПАВЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.98

**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2013

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед важливих прав людини, закріплених багатьма міжнародно-правовими джерелами, є право на життя, свободу, особисту недоторканність, право вільно обирати місце проживання та вид діяльності, не забороненої законом. Ця сукупність прав проголошена й Конституцією України як результат багатомілітарної еволюції вітчизняного права та суспільної моралі. Історія людства знає багато прикладів, коли ці права відкидалися, поступаючись праву сильного, що зумовило появу рабовласництва та примусової праці. На початку третього тисячоліття соціальні, економічні, політичні процеси, що відбуваються у світі, виявили низку проблем глобального масштабу, які несуть загрозу безпеці людства. Однією з таких проблем стало існування злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми. Сьогодні заборона цього явища закріплена в багатьох міжнародних документах, але, незважаючи на це, в сучасному світі існує дискримінація людини у таких формах експлуатації. Торгівля людьми, работоргівля негативно впливають на подальший розвиток людства, процеси глобалізації, наносять шкоду здоров'ю та життю людей, живлять організовану та міжнародну злочинність. Хоча норма ст. 149 КК України існує в кримінальному законодавстві з 2001 року, проте далеко не всі проблеми теорії та практики розслідування цього злочину вирішені.

Дослідження цього виду злочинів є досить специфічним і з кримінологічної точки зору. З початком XXI століття в Україні розпочався сплеск злочинної діяльності у сфері торгівлі людьми. Так, у структурі загальної злочинності в Україні торгівля людьми в 2005–2006 рр. становила менше 3 %, у 2007 р. відповідно майже 4,7 %, проте в окремих регіонах це один із небагатьох видів злочинів, в якому спостерігається негативна динаміка — неухильна тенденція до зростання. Репрезентовані в ЗМІ дані суперечливі, тому доцільно звернутися до офіційної статистики МВС України. За даними Департаменту інформаційних технологій МВС, у 1998 р. було зафіксовано два випадки незаконних угод з людьми, у 1999 р. — 11, у 2000 р. — вже 42, у 2001 р. — 89, у 2002 р. — 169, у 2003 р. — 289, у 2004 р. — 262, у 2005 р. — 415, у 2006 р. — 375, у 2007 р. — 359, за перше півріччя 2008 р. — 243 випадки.

Ця тривожна тенденція зумовила необхідність негайного реагування державних органів у частині протидії торгівлі людьми. З 2009 р. починається активна законотворча робота щодо розробки та прийняття відповідних нормативних актів. Так, у 2011 р. було прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми», на підставі якого були прийняті постанови Кабінету Міністрів України: «Про Національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми», «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року», «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми», «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми», «Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми», а також затверджено Концепцію Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року.

Зазначене позитивно позначилося на зменшенні кількості вказаних злочинів. Так, у результаті роботи українських органів внутрішніх справ упродовж 2010 р. виявлено 257 злочинів, передбачених ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України), та 277 осіб, що постраждали від торгівлі людьми, в тому числі 41 дитина; за вісім місяців 2011 р. виявлено 150 злочинів, повернуто в Україну 211 постраждалих, у тому числі 14 дітей.

Упродовж 2012 р. цей показник значно зменшився. Так, органами внутрішніх справ України було виявлено 155 фактів торгівлі людьми, встановлено 187 потерпілих від торгівлі людьми, у тому числі 124 жінки, 14 неповнолітніх та 2 малолітніх. До кримінальної відповідальності притягнуто 94 особи, до 57 осіб судами застосовано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою. Припинено діяльність 6 організованих злочинних груп, які діяли в цій сфері.

Наразі слід констатувати, що завдяки вказаним заходам наша держава повернулася до показників десятирічної давності, проте на сьогодні, за даними Міжнародної організації з міграції, Україна очолює список країн, які страждають від торгівлі людьми.

Тож питання щодо проблем протидії торгівлі людьми, розробки відповідних криміналістичних методик розслідування цих злочинів набуває особливої актуальності. Це зумовлює необхідність теоретичного дослідження кримінально-правової та криміналістичної природи вчинення операцій, пов'язаних із торгівлею людьми, здійсненням угод відносно них, зверненням у рабство, їх трудовою та статевою експлуатацією. У криміналістиці та науці кримінального права науковці досить широко висвітлюють питання кримінально-правової оцінки свободи особи та посягань на неї. Але щодо кримінально-правової оцінки торгівлі людьми ґрунтовних праць недостатньо. Сьогодні бракує ефективних криміналістичних методик розслідування фактів торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо передачі людей, тому зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційної роботи. Науковці звертаються до цієї проблеми переважно на сторінках своїх наукових статей, підручників, навчальних посібників, керівництв для слідчих. Представлена дисертантом робота є спробою усунути цю прогалину. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена недостатньо висвітленою низкою питань криміналістичної характеристики торгівлі людьми, зокрема, способів її вчинення, питань збирання та дослідження доказової інформації на всіх етапах розслідування, особливо коли йдеться про міжнародну діяльність злочинців, тактики проведення окремих слідчих дій, вироблення та пропозиції практичних рекомендацій з удосконалення судово-слідчих органів у протидії злочинам, передбаченим ст. 149 КК України.

Теоретичною основою дисертаційної роботи стали праці відомих учених у галузі філософії, кримінального права, криміналістики, кримінального процесу, кримінології, психології, міжнародного права: Ю.П. Аленіна, Ю.М. Антоняна, Р.С. Белкіна, І.А. Возгріна, Ю.П. Гармасва, І.Ф. Герасимова, А.В. Дулова, Є.В. Євстифесвої, А.А. Жинкіна, В.А. Журавля, Б.В. Здравомислова, І.Д. Ізмайлової, О.Н. Колесніченка, В.М. Кудряцева, О. М. Кустова, Я.Г. Лизогуба, В.В. Лунєєва, В.А. Образцова, В.П. Панова, А.А. Піонтковського, А.І. Рапога, Г.К. Смирнова, М.С. Таганцева, Є.Є. Шалімова, В.Ю. Шепітька, М. П. Шруба, М.П. Яблокова, П.С. Яні та інших.

В Україні проблемам боротьби з торгівлею людьми присвячена незначна кількість праць. Окремі кримінально-правові та кримінологічні її аспекти висвітлені у працях В.А. Івашенко, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуба, А.С. Політової, Л.М. Сергєєвої. Питанням виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, окрім наукових посібників та підручників, були присвячені поодинокі праці Ю.П. Аленіна, О.І. Онисько, М.І. Пашковського. Проте в них автори розглядали лише окремі прикладні аспекти організації та проведення розслідування, приділяючи увагу міжнародному співробітництву під час розслідування. Монографічних комплексних досліджень із питань окремої криміналістичної методики розслідування торгівлі людьми не було проведено.

Зазначене зумовлює актуальність теми цього дисертаційного дослідження. Теоретичні положення, обґрунтування, висновки та запропоновані рекомендації спрямовані на вдосконалення методики розслідування торгівлі людьми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2010–2012 рр., відповідно до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 р., Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р., Програми попередження торгівлі жінками та дітьми від 1999 р. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 23 грудня 2010 р., протокол № 4.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає в тому, щоб на основі вивчення історичного досвіду, міжнародних джерел права, існуючих монографічних досліджень розробити основи криміналістичної методики розслідування торгівлі людьми, а також комплекс заходів щодо попередження досліджуваної групи злочинних явищ.

Для досягнення поставленої мети автору слід вирішити такі *задачі*:

- розглянути в історичній ретроспективі розвиток передумов та причин появи і поширення соціального явища торгівлі людьми;
- визначити категорію «торгівля людьми» з точки зору кримінального законодавства та поглядів учених і запропонувати власне її трактування з урахуванням такої найбільш поширеної її форми як «сексуальна експлуатація»;
- окреслити структуру найбільш інформативних ознак криміналістичної характеристики торгівлі людьми;
- розробити методологічний підхід, який забезпечує можливість побудови криміналістичної характеристики досліджуваного злочину в умовах браку судово-слідчої практики;
- визначити, охарактеризувати та класифікувати способи вчинення торгівлі людьми;
- з'ясувати та охарактеризувати процес пересування осіб із країн-донорів до країн-споживачів «живого» товару;
- виявити та показати особливості типової слідової картини злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми;
- з'ясувати особливості процесу доказування у справах з торгівлі людьми та визначити основи розкриття та встановлення істинної картини зазначеного злочину;

- розробити комплекс тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій, доцільних при різних напрямках розслідування, нейтралізації протидії розслідуванню;

- з'ясувати особливості методів проведення розслідування торгівлі людьми;

- окреслити організаційно-методичні основи взаємодії слідчих, органів дізнання, спеціалістів з іншими державними органами та міжнародне співробітництво при виявленні й розслідуванні торгівлі людьми;

- розкрити напрями міжнародної правової допомоги з урахуванням критеріїв припустимості доказів, а також удосконалення практики викриття та розслідування злочинів в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з торгівлею людьми, а також слідчою, судовою та оперативно-розшуковою практикою.

Предметом дослідження є закономірності механізму вчинення торгівлі людьми; особливості початкового етапу розслідування і провадження окремих слідчих дій; напрями підвищення ефективності виявлення, розкриття та розслідування розглянутих злочинів.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонауковий метод матеріалістичного діалектизму, окремі та спеціальні методи наукового пізнання, які застосовувалися окремо та у поєднанні один з одним. При цьому теоретичним фундаментом дисертаційного дослідження є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ і засновані на ньому загальнонаукові та спеціальні методи. Цей метод застосовувався для аналізу взаємозв'язків у механізмі вчинення торгівлі людьми. У процесі дослідження використовувались такі загальнонаукові методи: історико-правовий – з метою аналізу становлення поняття «торгівля людьми»; формально-логічний – з метою з'ясування структурних елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми; статистичний – для дослідження ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з цими злочинами. Під час аналізу міжнародно-правових актів з питань боротьби з торгівлею людьми було використано історичний, логіко-юридичний та порівняльно-правовий методи. Для вирішення окремих теоретичних і прикладних завдань застосовано конкретно-соціологічні методи: аналізу, анкетування, опитування, узагальнення, які забезпечили емпіричну базу дослідження.

Нормативну базу роботи становлять Конституція та закони України, міжнародно-правові нормативні акти, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України та країн близького і далекого зарубіжжя, відомчі акти Генеральної прокуратури України, МВС України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України.

Емпірична база ґрунтується на вивчених та узагальнених матеріалах судово-слідчої практики України, Російської Федерації, Білорусі (дисертантом було вивчено 19 архівних кримінальних справ та 7 вироків судів, що набрали законної сили), конвент-аналізу періодичних видань, анкетуванні практичних працівників МВС (30 співробітників) та Генеральної прокуратури України (55 прокурорсько-слідчих працівників), 50 слухачів Національної Академії прокуратури України. Використані автором методи та обсяг дослідженого фактичного базису дають змогу зробити

висновок про репрезентативність зібраної інформації, достовірність наукових висновків та обґрунтованість запропонованих рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є однією з перших спроб усунути брак у комплексних теоретичних криміналістичних дослідженнях проблем, пов'язаних із торгівлею людьми. Вперше на основі комплексного порівняльного аналізу спеціальних законів та норм КК України проведено криміналістичний аналіз норм про заборону торгівлі людьми, зроблено практичні висновки та пропозиції з удосконалення законодавства та системи заходів протидії цьому злочину. Формування цієї методики стало логічним завершенням загальнотеоретичних розробок, науковзавчих проблем криміналістики. Вперше на монографічному рівні всебічно та комплексно проаналізовано питання щодо сутності торгівлі людьми, процесу та проблем доказування, тактики проведення окремих слідчих та судових дій. Розроблено комплекс рекомендацій щодо виявлення та розслідування цього злочину. Дисертантом уперше в дисертаційній роботі виділено та досліджено особливості сучасного кримінального судочинства у цій категорії справ. На основі правового аналізу виявлено специфіку законодавчого регулювання окремих аспектів кримінально-процесуальної діяльності, тактичного та методичного забезпечення розслідування торгівлі людьми. Дисертант розробив **тактичні аспекти реалізації інформації, отриманої на дослідчій та досудовій стадіях** виявлення та розслідування злочинів. У дисертації сформульовано низку концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають певний ступінь новизни:

уперше:

- визначено структуру найбільш інформативних ознак криміналістичної характеристики торгівлі людьми як сукупності не будь-яких відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця, кримінально-правово оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів і запропоновано до неї віднести: 1) характеристику особи злочинця та потерпілого; 2) особливості механізму слідоутворення; 3) спосіб вчинення злочину;

- розроблено типову криміналістичну характеристику торгівлі людьми, створену в умовах дефіциту судової та слідчої практики, яка містить такі елементи: канал торгівлі людьми, дані про слідоутворення, типові учасники злочину, типові способи вчинення злочину та його приховання, закономірні зв'язки між окремими елементами криміналістичної характеристики та механізму вчинення злочину;

- визначено особливості слідової картини, які відображені у таких положеннях: типовий перелік територій, приміщень, об'єктів, де можуть знаходитися сліди злочину; перелік осіб, які можуть володіти ідеальною та матеріальною доказовою й орієнтовною інформацією про злочин;

удосконалено:

- криміналістичне визначення поняття «торгівля людьми», під яким автор розуміє нелегальне вербування, перевезення, передачу, отримання, приховування особи, які здійснюються з метою подальшого використання людини для залучення до праці, сексуальної експлуатації тощо;

– визначення способів вчинення торгівлі людьми, під якими пропонується розуміти комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних дій злочинців з оплатної передачі людини, здійснення відносно неї незаконної операції, пов'язаної з незаконним переміщенням, подальшою експлуатацією особи, зумовлених умовами слідоутворення, особистими якостями злочинців, предметом та метою посягання, та які класифіковано на: 1) способи, що ґрунтуються на кримінально-правовій оцінці діянь злочинців; 2) способи, що обираються злочинцями залежно від сфери діяльності, яка приховує злочинну діяльність. Такі способи поширені, набувають прихованих, законспірованих форм вербування, торгівлі, експлуатації, що маскуються під видом законної діяльності; 3) способи, зумовлені рольовою функцією учасників злочинної діяльності; 4) способи, що ґрунтуються на інститутах та звичаях, схожих із рабством;

– вчення щодо такої найбільш поширеної форми торгівлі людьми, як сексуальна експлуатація, та запропоноване їй узагальнене визначення: сексуальна експлуатація є нелегальне залучення особи чоловічої або жіночої статі, її сексуальних властивостей та можливостей, будь-якого віку, всупереч її волі, до задоволення фізіологічних, психологічних потреб іншої особи, з метою отримання фінансової чи іншої вигоди;

– окремі положення та рекомендації щодо планування тактичних комбінацій при затриманні злочинців, проведенні оперативно-розшукових заходів під час оперативного впровадження, легендування оперативних працівників, алгоритм слідчих дій при затриманні злочинців з поличним, наявності протидії розслідуванню у формі попередження співучасників, залякування потерпілих, знищення слідів злочину;

– положення, що визначають особливості методів, за якими загальноприйнятими вважатимуться два методи ведення слідства: 1) розслідування на основі інформації від свідків та потерпілих (мінімальна ефективність методу); 2) розслідування на основі даних оперативно-розшукової діяльності (максимальна ефективність методу);

– вчення щодо процесу доказування у справах з торгівлі людьми та наголошено на його специфічному змісті в цілому та окремих слідчих і судових діях, а також визначено, що основу процесу розкриття та встановлення істинної картини злочину становлять розвідувальна оперативно-розшукова інформація, яка документує певну стадію вчинення злочину відповідно до вимог законодавчих та відомчих підзаконних нормативних актів;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо передумов і причин розвитку такого соціально-правового явища, як «торгівля людьми», та наголошено, що сучасне географічне розташування України приваблює злочинців і нелегальних мігрантів, у зв'язку з чим останнім часом для нашої країни стала актуальною проблема трудової експлуатації, через що українська держава продовжує бути країною походження та транзиту «живого» товару на ринку сексуальних послуг та трудової діяльності, а нині вона стає і країною призначення суб'єктів трудової експлуатації;

– теоретичні положення щодо проблем пересування осіб із країн-донорів до країн-споживачів «живого» товару та запропоновано їх поділяти на декілька етапів (стадій): вербування, готування особи до перетину кордонів країн-донорів,

транзитерів, реципієнтів, безпосереднє переміщення особи через кордони, початок процесу експлуатації, контролю, підпорядкування потерпілої особи волі злочинців. Кожен із наведених етапів охоплює різноманіття способів вербування, переміщення, передачі, отримання, переховування особи й експлуатації та контролю за нею;

– наукові рекомендації та пропозиції щодо удосконалення напрямів взаємодії правоохоронних органів України із правоохоронними органами інших держав та неурядовими міжнародними організаціями, а також практики викриття й розслідування злочинів в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у ґрунтовному теоретико-прикладному осмисленні проблем боротьби з торгівлею людьми. Сформульовані у дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані для удосконалення чинного законодавства, покращання діяльності правоохоронних органів, поглиблення подальшої наукової роботи в контексті вивчення проблем протидії цьому виду злочинів; при складанні навчальних програм та планів, вивченні загальних та спеціальних курсів із криміналістики, кримінального права та кримінального процесу, судової експертизи в навчальних закладах. Розроблені автором методичні рекомендації з організації досудового слідства при розслідуванні торгівлі людьми можуть використовуватися у практичній сфері. Структура типової криміналістичної характеристики може бути запозичена при розробці окремих методик розслідування злочинів нових видів.

Апробація результатів дисертації відбувалася у формі доповідей на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Подальші наслідки реформування законодавства України» (м. Одеса, 18–19 червня 2011 р.); ІХ Всеукраїнській з міжнародною участю науково-практичній заочній конференції «Сучасна освіта і наука в Україні: наукові здобутки, стан і перспективи» (м. Запоріжжя, 22–24 червня 2011 р.); Всеукраїнських науково-практичних читаннях «Розвиток вітчизняного законодавства в умовах новітніх інтеграційних процесів» (м. Львів, 16–17 грудня 2011 р.). Робота виконана та обговорена на кафедрі криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету з підготовки слідчих Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовані на підставі самостійно проведених досліджень автора. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено у п'яти наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, та трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначена її метою та завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, додатків. Загальний обсяг дисертації – 218 сторінок (187 сторінок – основний текст, 27 сторінок – список використаних джерел із 245 найменувань, один додаток – 1 сторінка).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, викладено наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів, а також наведено дані про їх апробацію, впровадження та публікації.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми» містить три підрозділи, які присвячені загальній кримінально-правовій та криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, розкриттю типової слідової картини зазначених злочинів, а також проведенню класифікації способів торгівлі людьми.

У підрозділі 1.1 *«Загальна кримінально-правова та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми»* на основі аналізу викладених у науковій літературі положень визначено криміналістичну характеристику торгівлі людьми як систему даних та закономірних зв'язків між ними, виявлення яких ґрунтується на емпіричному матеріалі з найбільш динамічними та інформативними для таких злочинів зв'язкам між групами ознак, що характеризують сліди злочину, та групою ознак, що характеризують злочинців та обрані ними способи вчинення злочину. Підкреслено, що це пояснюється тим, що ця категорія злочинів складна за своєю природою та способами розкриття і розслідування, а тому це розслідування відбувається у напрямі від слідів злочину до обставин його вчинення та способів, які обрали злочинці.

Серед найбільш інформативних ознак криміналістичної характеристики торгівлі людьми дисертант виділив такі: 1) характеристика особи злочинця та потерпілого; 2) особливості механізму слідоутворення; 3) спосіб вчинення злочину. Криміналістична характеристика торгівлі людьми є сукупністю не будь-яких відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця, кримінально-правову оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

У підрозділі 1.2 *«Типова слідова картина злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми»* з'ясовано, що спектр об'єктів, які містять криміналістично значиму інформацію та зберегли на собі інформацію про подію злочину, у справах про торгівлю людьми досить широкий і утворює чотири великі групи: 1) документи (загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та злочинців з візами і відмітками про перегинання державного кордону, анкети-заяви на отримання закордонних паспортів, тощо); 2) предмети (засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів тощо); 3) електронні носії інформації; 4) пам'ять людей (ідеальні відображення).

На основі аналізу особливостей слідової картини сформульовано типовий перелік територій, приміщень, об'єктів, де можуть знаходитися сліди злочину, перелік осіб, які можуть володіти ідеальною і матеріальною доказовою та орієнтовною інформацією про злочин.

Завдяки узагальненню судово-слідчої практики здобувачем здійснено власну класифікацію слідів вчинення торгівлі людьми за такими критеріями: сліди вербування потерпілої особи; сліди пересування потерпілої особи; сліди перебування потерпілої особи в конкретному місці (місцевості); сліди експлуатації жертви торгівлі людьми (сексуальної чи трудової); сліди, які свідчать про укладання злочинної угоди між замовником та постачальником «живого» товару; сліди злочинної діяльності потерпілої особи, втягненої проти її волі до такої діяльності; сліди усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях; сліди насилля над потерпілим.

У підрозділі 1.3 «Класифікація способів торгівлі людьми» досліджено способи вчинення торгівлі людьми з урахуванням стадій скоєння зазначеного злочину. З урахуванням природи злочину та об'єктивної закономірності його вчинення поетапно дисертант виокремлює такі стадії торгівлі людьми: 1) підшукування жертви торгівлі, знарядь, засобів та інструментів майбутньої операції з нею, досягнення домовленості з контрагентами злочинної угоди про переміщення жертви та оплату її вартості; 2) умовляння або примушення жертви вчиняти певні дії або ухилитися від їх вчинення з метою полегшення вчинення злочину; 3) фізичне пересування жертви до замовника за чітко встановленим маршрутом в умовах максимальної конспірації; 4) експлуатація жертви, що, як правило, є найбільш тривалою та містить низку способів використання, придушення опору жертви, забезпечення контролю за її поведінкою. На кожній з цих стадій злочинці вдаються до різних способів, які є різними за характеристикою, ступенем криміналізації, часом тривалості.

У тексті дисертації з урахуванням ґрунтовного дослідження наукових та практичних джерел дисертант класифікує способи вчинення злочину на такі: 1) способи, що ґрунтуються на кримінально-правовій оцінці діянь злочинців; 2) способи, що обираються злочинцями залежно від сфери діяльності, яка приховує злочинну діяльність. Такі способи поширені, набувають прихованих, законспірованих форм вербування, торгівлі, експлуатації, що маскуються під видом законної діяльності; 3) способи, зумовлені рольовою функцією учасників злочинної діяльності; 4) способи, що ґрунтуються на інститутах та звичаях, схожих із рабством.

Розділ 2 «Початковий етап розслідування торгівлі людьми» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто особливості досудового розслідування зазначених кримінальних справ, слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування, а також першочергові слідчі дії при розслідуванні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

У підрозділі 2.1 «Особливості досудового розслідування кримінальних справ та обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми» наголошується на важливому значенні організації роботи саме на стадії вивчення оперативного-розшукових матеріалів і проведення першочергових слідчих дій. Водночас під час досудового розслідування слід особливо ретельно перевіряти матеріали про скоєний злочин, своєчасно вилучати усі необхідні документи, оскільки інакше можлива втрата доказової бази, тяганина, уникнення особами, причетними до торгівлі жінками, відповідальності за вчинені ними злочини.

Також автор наголошує, що основні проблеми, які виникають на етапі перевірки повідомлень про факти торгівлі людьми та на стадії досудового розслідування, пов'язані з неефективним застосуванням можливостей оперативно-розшукової діяльності, не завжди активною взаємодією між органами слідства та дізнання. Недостатнє співробітництво між цими суб'єктами починається з моменту отримання повідомлення про злочин. Як свідчить практика, участь органу дізнання та здійснення ним оперативного супроводу процесу доказування обмежується початковою стадією розслідування до моменту пред'явлення особі повідомлення про злочин. Цей недолік призводить до несвоєчасного виявлення можливих доказів у справі, втрати їх, затягування процесу розслідування, активізації різних форм протидії слідству з боку злочинців.

На підставі проведеного дослідження встановлено, що фактично за своїми завданнями оперативно-розшукова діяльність на етапі перевірки інформації про торгівлю людьми не відрізняється від подальшої діяльності слідчого. Але різниця полягає у тому, що результати оперативно-розшукової діяльності, які можуть бути вельми цінними та незамінними у доказуванні, але не можуть бути покладені в основу обвинувачення, можуть стати джерелами доказів, які слід закріплювати процесуальним шляхом. Проведення одних і тих самих слідчих дій, не підкріплених орієнтуючою інформацією, як і дозвіл проводити експертні дослідження, на думку дисертанта, об'єктивно призводить не тільки до збільшення строків розслідування, а і в ряді випадків до втрати криміналістично значимої інформації.

У підрозділі 2.2 «Слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування» визначено та проаналізовано специфіку слідчих ситуацій та слідчих версій початкового етапу розслідування торгівлі людьми.

Установлено такі типові слідчі ситуації:

а) іноземні громадяни, особи без громадянства або громадяни України можуть бути затримані в пункті перепустки при проходженні митного контролю та перевірці документів. При них можуть бути документи, що посвідчують особу, надають право в'їзду, проживання чи транзитного проїзду територією України, але з явними ознаками повної чи часткової підробки документів;

б) іноземні громадяни, особи без громадянства чи громадяни України можуть прослідкувати територією України, але працівники органів дізнання можуть мати інформацію про вчинення ними злочинів чи те, що вони самі є жертвами торгівлі. Така інформація може свідчити про причетність до злочину працівників паспортно-візової служби, митного контролю, туристичних фірм. Причому особи всіх співучасників можуть бути ще невідомими правоохоронним органам.

в) співробітники оперативно-розшукових підрозділів можуть мати достовірну інформацію про діяльність організованої групи, що спеціалізується на торгівлі людьми та інших злочинах, факт організації такої групи, незаконної міграції.

Підсумовуючи дослідження слідчої практики, серед найбільш типових загальних версій у справах про торгівлю людьми визначено такі: факт вчинення торгівлі людьми незаперечний; має місце торгівля людьми, пов'язана з вчиненням інших злочинів (статті 149, 331, 358 КК України та інші); наявний випадок вчинення не торгівлі людьми, а інший злочин (статті 302, 303 КК та інші); факт вчинення торгівлі людьми відсутній; особа, яка звернулася із заявою про вчинення відносно

неї торгівлі людьми, зробила це з метою уникнути кримінальної відповідальності за заняття проституцією чи незаконне перетинання державного кордону або отримання допомоги від неурядових громадських організацій.

У підрозділі 2.3 «Першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи при розслідуванні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми» вказано, що під час розслідування торгівлі людьми загальноприйняті два методи ведення слідства: 1) розслідування на основі інформації від свідків та потерпілих (мінімальна ефективність методу); 2) розслідування на основі даних оперативно-розшукової діяльності (максимальна ефективність методу).

Увагу зосереджено на тому, що для виявлення ознак злочину та осіб, причетних до його готування та вчинення, ефективним є проведення оперативно-розшукових заходів. На жаль, ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» містить вузьке вичерпне коло заходів, які дозволені в рамках негласної роботи органу дізнання. На думку дисертанта, ефективними для виконання завдань протидії торгівлі людьми слід визнати такі: візуальне спостереження, прослуховування телефонних розмов, перлюстрація будь-якого виду кореспонденції, оперативний експеримент, опитування громадян.

Підсумовуючи, автор визначає такі напрями удосконалення практики викриття та розслідування вказаних злочинів: узагальнення судово-слідчої практики; підвищення рівня взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами іноземних держав, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями в аспекті обміну оперативною та доказовою інформацією, планування та проведення спільних організаційних, нарадчих, слідчих та оперативно-розшукових заходів у сфері протидії торгівлі людьми та в рамках конкретних кримінальних справ; удосконалення міграційного контролю за перетином державного контролю громадянами України, суворі вимоги до організацій, що спеціалізуються на працевлаштуванні громадян за кордоном, розробка суворих вимог ліцензування таких суб'єктів господарювання; створення в структурі Міністерства соціальної політики України спеціалізованих центрів реабілітації жертв торгівлі людьми, які б безкоштовно надавали таким особам притулок, соціальну, медичну допомогу, допомогу у працевлаштуванні, а також брати під свою опіку молодих осіб – випускників інтернатів, дитячих будинків, інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей; інформаційне забезпечення органів правопорядку, які за накопиченими результатами практичної діяльності повинні сприяти створенню єдиного інформаційного криміналістичного обліку фізичних та юридичних осіб, які потрапили в поле зору правоохоронців за фактами торгівлі людьми внаслідок проведення ОРЗ, слідчих дій, обміну оперативною та доказовою інформацією по каналах Інтерполу, Європолу, Євроюсту.

Розділ 3 «Подальший етап розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми» містить три підрозділи, де розглянуті слідчі ситуації та алгоритм їх розв'язання на подальшому етапі розслідування, тактичні операції, а також організаційно-методичні основи взаємодії слідчих, органів дізнання, спеціалістів з іншими державними органами та міжнародне співробітництво при виявленні й розслідуванні торгівлі.

У підрозділі 3.1 «Слідчі ситуації та алгоритм їх розв'язання на подальшому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми» розкрито особливості слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та вказано, що вони залежать від того, чи встановлена сукупність усіх епізодів злочинної діяльності, виявлені всі співучасники та їх позиція в ході досудового слідства.

Можливі такі типові слідчі ситуації: встановлена вся сукупність епізодів злочинної діяльності та затримані всі особи, причетні до злочину, які повністю визнають свою вину; встановлена вся сукупність епізодів злочинної діяльності, але окремі особи, причетні до цих злочинів, не визнають своєї вини чи знаходяться в розшуку; встановлена вся злочинна група, всі її учасники, але вину свою вони не визнають, немає даних про всі епізоди їх злочинної діяльності.

Зауважено, що характер типових слідчих ситуацій на подальшому етапі розслідування торгівлі людьми в основному визначається результатами початкових слідчих дій. В одних випадках основним напрямом розслідування є розшук уже встановленого злочинця, в інших – все ще не встановленого, у третіх – напрям на збирання додаткових фактичних даних, що викривають уже затриманого злочинця, пред'явлення остаточного обвинувачення.

Автором обгрунтовано, що заключний етап розслідування у справах про торгівлю людьми свідчить, що значна частина слідчих мають проблеми не тільки процесуального, а й криміналістичного характеру. Порівняно із завданнями початкового етапу, завдання подальшого етапу мають свою специфіку. Подальший етап розслідування торгівлі людьми завжди пов'язується із систематизацією доказів, оцінкою їх достатності, достовірності та законності отримання. Поступово розслідування «згортається», слідчий оцінює його проведення, починає складання обвинувального висновку, реагує на можливі клопотання сторін тощо.

У підрозділі 3.2 «Тактичні операції при розслідуванні торгівлі людьми» з'ясовано особливості та проблеми здійснення тактичних операцій при розслідуванні торгівлі людьми.

Аналіз практики розслідування вказаного злочину за матеріалами судово-слідчої практики, консультацій із практичними працівниками дозволив дисертанту виділити два основні моменти проведення тактичної операції: виключна специфіка їх проведення, що означає залучення представників багатьох служб та відомств до її проведення, у тому числі представників уповноважених органів інших держав, а також висока ефективність проведення операції, що дає змогу говорити про виконання завдань, які стояли перед слідством.

Серйозною прогалиною результатів операції автор називає лише упущення в питаннях процесуального закріплення результатів, особливо якщо це стосується необхідності легалізації даних, отриманих за кордоном.

При вивченні справ про торгівлю людьми з'ясовано, за допомогою якої кількості та характеру тактичних операцій вони були розкриті. Будь-які спроби розкрити злочин відбуваються в результаті виконання комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. По суті, це і є тактичною операцією, яка не містить суворий перелік слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Можна говорити про приблизний перелік процесуальних та непроцесуальних засобів, типових для

окремої тактичної операції. Наприклад, місце події об'єктивно вимагає його огляду, пошуку речових доказів та їх огляду, розшуку та затримання злочинців. Крім того, у справах про торгівлю людьми можливий огляд трупа, встановлення транспортних засобів, особистий обшук затриманих, виїмка речових доказів у потерпілих. Зміст цього комплексу слідчих дій та інших заходів кожен раз визначається специфікою конкретної кримінальної справи та слідчої ситуації.

У підрозділі 3.3 *«Організаційно-методичні основи взаємодії слідчих, органів дізнання, спеціалістів з іншими державними органами та міжнародне співробітництво при виявленні і розслідуванні торгівлі людьми»* зазначено, що виявлення та розкриття торгівлі людьми, вчинюваної організованою злочинною групою, є діяльністю колективною, в яку включаються працівники слідчих, оперативно-розшукових та інших підрозділів органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, прокуратури. Успіх цієї роботи значно залежить від чіткого знання представниками всіх правоохоронних органів наукових положень і тактичних рекомендацій протидії злочинності.

Наведено аргументи та підтримано позицію про те, що взаємодія правоохоронних органів як на міжнародному рівні, так і в межах країни повинна будуватися на ранніх етапах, бути спрямованою на фіксацію злочинної діяльності, що необхідно для вивчення події, її правової оцінки, окреслення кола питань, визначення засобів та заходів щодо викриття винних, встановлення істинної картини злочину.

Наголошено, що в Україні завдання боротьби із злочинами, вчиненими за ознаками ст. 149 КК України, покладається на органи досудового слідства, прокуратури, органи дізнання, зокрема, службу по боротьбі з економічними злочинами. Проблема взаємодії цих структур багатогранна, а пов'язані з нею правові, організаційні, тактичні та психологічні питання рівною мірою актуальні для працівників органів досудового слідства.

Для створення в Україні ефективної системи боротьби з торгівлею людьми, що базується на міжнародному досвіді, на думку дисертанта, слід прийняти такий комплекс заходів: розробити національну стратегію боротьби з торгівлею людьми, яка включатиме створення всезагальної системи з попередження та припинення торгівлі людьми в ув'язці із заходами удосконалення загальної практики боротьби із злочинністю, розширення співробітництва між правоохоронними органами України з іншими органами та правоохоронними органами інших держав, міжнародних правоохоронних організацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання наукового завдання, що відобразилося на основних результатах дисертаційного дослідження та окресленні конкретних пропозицій, які мають теоретичне та практичне значення для вдосконалення методики розслідування торгівлі людьми й розробки основ криміналістичної методики розслідування цього злочину, а також комплексу заходів щодо попередження досліджуваної групи злочинних явищ.

Згідно з визначеними у вступі завданнями, у дисертації обґрунтовано і

висвітлено такі основні положення, висновки і рекомендації, спрямовані на вдосконалення формування методики розслідування торгівля людьми:

1. Торговля людьми є наслідком трансформаційних процесів людства у ХХ ст. Соціальна та економічна нерівність країн, поширення нових форм злочинності сприяли поширенню такого явища, як торгівля людьми. Потреба більшості населення певної країни заробити гроші, а іншої країни – їх витрати породила активність організованої злочинності забезпечити цей баланс. Важливою ознакою цього виду злочину є підвищена суспільна небезпека, яка відрізняє торгівлю людьми від інших злочинів, що посягають на життя, свободу та недоторканність людини. Вона проявляється насамперед у посяганні на пріоритетні конституційні блага і визнані міжнародним правом права та свободи людини. До таких негативних наслідків слід віднести і порушення норм міжнародного права, державних кордонів, стану законності в інших країнах, залучених до цього явища.

Географічне розташування України приваблює злочинців та нелегальних мігрантів. Останнім часом для України стала актуальною проблема трудової експлуатації. Україна продовжує бути країною походження та транзиту «живого» товару на ринку сексуальних послуг та трудової діяльності. Проте останнім часом вона стає і країною призначення суб'єктів трудової експлуатації.

2. Під торгівлею людьми розуміється нелегальне вербування, перевезення, передача, отримання, приховування особи, які здійснюються з метою подальшого використання задля залучення до праці, сексуальної експлуатації. Сексуальна експлуатація є нелегальним залученням особи чоловічої або жіночої статі, її сексуальних властивостей та можливостей, будь-якого віку, всупереч її волі, до задоволення фізіологічних, психологічних потреб іншої особи, з метою отримання фінансової чи іншої вигоди.

3. Криміналістичну характеристику торгівлі людьми слід розглядати як систему даних та закономірних зв'язків між ними, виявлення яких ґрунтується на емпіричному матеріалі. Найбільш динамічними та інформативними для таких злочинів є зв'язки між групою ознак, що характеризують сліди злочину, та групою ознак, що характеризують злочинців та обрані ними способи вчинення злочину. Це пояснюється тим, що дана категорія злочинів складна за своєю природою та способами розкриття й розслідування, а тому це розслідування відбувається у напрямі від слідів злочину до обставин його вчинення та способів, які обрали злочинці.

4. На основі викладених міркувань учених, на підставі вивчених матеріалів кримінальних справ дисертант пропонує таку структуру найбільш інформативних ознак криміналістичної характеристики торгівлі людьми: 1) характеристика особи злочинця та потерпілого; 2) особливості механізму слідоутворення; 3) спосіб вчинення злочину. Криміналістична характеристика торгівлі людьми є сукупністю не будь-яких відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця, кримінально-правову оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

5.3 урахуванням дефіциту судової та слідчої практики дисертантом запропоновано типову криміналістичну характеристику торгівлі людьми, яка

містить такі елементи: канал торгівлі людьми, дані про слідоутворення, типові учасники злочину, типові способи вчинення злочину та його приховання, закономірні зв'язки між окремими елементами криміналістичної характеристики та механізму вчинення злочину.

6. Способи вчинення торгівлі людьми представляють собою комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних дій злочинців з оплатної передачі людини, здійснення щодо неї незаконної операції, пов'язаної з незаконним переміщенням, подальшою експлуатацією особи, зумовлених умовами слідоутворення, особистими якостями злочинців, предметом та метою посягання. Поєднання пізнань про способи вчинення торгівлі людьми з типовими ознаками таких злочинів дає змогу створювати системи заходів щодо їх виявлення та припинення. Аналіз матеріалів судово-слідчої практики засвідчив, що способи вчинення торгівлі людьми переважно збігаються із способами приховання як формою протидії процесу розслідування торгівлі людьми. Таким чином, викрадення людини, торгівля людиною, використання рабської праці людини є єдиною проблемою, єдиним механізмом вчинення посягання на людину, який логічно та фактично представляє комплекс взаємопов'язаних елементів, ланцюг кримінального використання людини як предмета злочинного посягання. Цим злочинам притаманне насилля – як фізичне, так і психічне, а також використання безпорадного чи залежного від винного стану потерпілого. Дисертант класифікує способи вчинення злочину на такі: 1) способи, що ґрунтуються на кримінально-правовій оцінці діянь злочинців; 2) способи, що обираються злочинцями залежно від сфери діяльності, яка приховує злочинну діяльність. Такі способи поширені, набувають прихованих, законспірованих форм вербування, торгівлі, експлуатації, що маскуються під видом законної діяльності; 3) способи, зумовлені рольовою функцією учасників злочинної діяльності; 4) способи, що ґрунтуються на інститутах та звичаях, схожих із рабством.

7. Процес пересування осіб із країн-донорів до країн-споживачів «живого» товару можна поділити на декілька етапів (стадій), серед яких дисертант виділяє: вербування, готування особи до перетину кордонів країн-донорів, транзитерів, реципієнтів, безпосереднє переміщення особи через кордони, початок процесу експлуатації, контролю, підпорядкування потерпілої особи волі злочинців. Кожен із наведених етапів охоплює багатоманіття способів вербування, переміщення, передачі, отримання, przechовування особи, її експлуатації та контролю за нею.

8. Особливістю слідової картини вказаного злочину є те, що у справах про торгівлю людьми з метою трудової чи сексуальної експлуатації, донорства, вагітності та сурогатного материнства такі важливі джерела доказів, як показання потерпілих та обвинувачених через відмову давати їх, часто втрачають свою доказову силу. Складність повного знищення чи фальсифікації слідів підвищує питому вагу їх у системі речових доказів. Сліди використовуються у переважній більшості, в ідентифікаційних цілях, відрізняються достовірністю та значимістю у викритті винних.

9. Процес доказування у справах досліджуваної категорії специфічний за змістом самого процесу та окремих слідчих і судових дій, колом обставин, що підлягають доказуванню. Але незважаючи на унікальність обставин, що встановлюються у кожній конкретній кримінальній справі, процес доказування має і

загальні риси. Основу процесу розкриття та встановлення істинної картини злочину становлять розвідувальна оперативно-розшукова інформація, яка документує певну стадію вчинення злочину відповідно до вимог законодавчих та відомчих підзаконних нормативних актів.

10. Враховуючи, що злочини, пов'язані з торгівлею людьми чи іншою незаконною їх передачею, вчинюються, як правило, організованими групами, а робота у кожній кримінальній справі проводиться нерідко без аналізу криміногенної обстановки в цілому та потрібної взаємодії всіх зацікавлених служб правоохоронних органів України та інших держав, складовими частинами такої системи також є стабільне оперативне перекриття джерел вербування жертв, каналів їх транзиту, місць утримання, використання як товару для отримання певної вигоди злочинцями-продавцями та злочинцями-покупцями; ефективне функціонування державних та місцевих криміналістичних і оперативно-розшукових обліків, в яких знаходиться інформація про осіб, безвісті зниклих та розшукуваних за вчинення злочинів проти особи та її недоторканності, втрачену та виявлену зброю, викрадені транспортні засоби, кулегільзотеки, колекції наркотичних та поширених сильнодіючих лікарських засобів, про злочинні угруповання та їх склад тощо; постійний аналіз криміногенної обстановки, що складається у конкретному регіоні, місті, області, а також вчинення аналогічних злочинів у інших державах; організація постійно діючих спеціалізованих підрозділів та слідчо-оперативних груп, що займаються виключно виявленнями та розслідуванням торгівлі людьми та інших суміжних із нею видів злочинів.

11. Під час розслідування торгівлі людьми загальноприйняті два методи ведення слідства: 1) розслідування на основі інформації від свідків та потерпілих (мінімальна ефективність методу); 2) розслідування на основі даних ОРД (максимальна ефективність методу).

КПК України не забороняє учасникам судочинства здійснювати самостійно збір та оцінку доказів. Але водночас право отримати письмовий висновок спеціаліста з питань, що вимагають спеціальних знань, надається лише захиснику (ч. 3 ст. 48 КПК України). Ані потерпілі, ані цивільні позивачі, ані цивільні відповідачі та їх представники таким правом не наділені. Відповідно, статус педагога, психолога, лікаря, які нерідко залучаються до проведення допитів потерпілих у справах про торгівлю людьми, до кінця незрозумілий. У такій ситуації відбувається порушення принципу свободи надання сторонами доказів та у доведенні перед судом їх переконливості (ч. 4 ст. 129 Конституції України).

Суд, прокурор, слідчий, орган дізнання за власною ініціативою чи за клопотанням учасників процесу повинні виключити неприпустимі докази, а також матеріали, що не стосуються предмета доказування. Закріплення цих положень дасть змогу позбутися перенавантаження справ непотрібними матеріалами, зменшити витрати на здійснення судового процесу та забезпечить виконання вимог Основного Закону щодо прав і свобод людини.

12. Аналіз практики розслідування подібного злочину за матеріалами судово-слідчої практики, консультацій із практичними працівниками дав змогу виокремити такі основні моменти проведення тактичної операції: виключна специфіка їх проведення, що означає залучення представників багатьох служб та відомств до її

проведення, у тому числі представників уповноважених органів інших держав; ефективність проведення операції, що дає змогу говорити про виконання завдань, які стояли перед слідством.

13. Міжнародна правова допомога суттєво спирається на базові критерії припустимості доказів, якими виступають: 1) здійснення правової допомоги на підставі міжнародного договору або на умовах взаємності; 2) дотримання міжнародної правової допомоги встановленого міжнародним договором порядку зносин; 3) здійснення співробітництва в цій галузі компетентними органами держав – учасниць договору; 4) відповідність форми та змісту запиту про надання правової допомоги вимогам міжнародного договору; 5) виконання вимог національного закону запитуваної Сторони при виконанні запиту; 6) забезпечення прав осіб, які залучаються до участі у провадженні у кримінальній справі в порядку надання правової допомоги; 7) дотримання встановленого порядку посвідчення отриманих матеріалів; 8) здійснення співробітництва у галузі надання правової допомоги у кримінальних справах в організаційно-правових формах, передбачених міжнародними договорами та національним законодавством Договірних Сторін.

Для виявлення ознак злочину та осіб, причетних до його готування та вчинення, ефективним є проведення ОРЗ. На жаль, ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» містить вузьке вичерпне коло заходів, які дозволені в рамках негласної роботи органу дізнання. На думку дисертанта, ефективними для виконання завдань протидії торгівлі людьми слід визнати такі: візуальне спостереження, прослуховування телефонних розмов, перлюстрація будь-якого виду кореспонденції, оперативний експеримент, опитування громадян.

Актуальною проблемою надання міжнародної правової допомоги є проблема допустимості фактичних даних, отриманих під час міжнародної правової допомоги, наукової розробки її критеріїв, створення оптимального юридичного механізму запитування доказів на території іноземної держави, який би належним чином забезпечував отримання документів, максимально адаптованих до національного процесуального законодавства. Оскільки нерідко процес торгівлі людьми поєднаний з іншими видами злочинної діяльності, зокрема, з відмиванням злочинних прибутків, відповідно, при проведенні спільних заходів щодо виявлення всіх елементів діяльності осіб, що спеціалізуються на торгівлі людьми, слідчі повинні з'ясувати не тільки факти отримання таких прибутків, а й шляхи їх витрачання.

14. Судово-слідча практика в Україні у справах за злочинами, передбаченими ст. 149 КК України, дає змогу зробити висновки про актуальні сьогодні напрями удосконалення практики викриття та розслідування злочинів:

- узагальнення судово-слідчої практики;
- підвищення рівня взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами іноземних держав, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями в аспекті обміну оперативною та доказовою інформацією, планування та проведення спільних організаційних, нарадчих, слідчих та оперативно-розшукових заходів у сфері протидії торгівлі людьми та в рамках конкретних кримінальних справ;
- удосконалення міграційного контролю за перетином державного кордону громадянами України, суворі вимоги до організацій, що спеціалізуються на

працевлаштуванні громадян за кордоном, розробка суворих вимог ліцензування таких суб'єктів господарювання;

- створення в структурі Міністерства соціальної політики України спеціалізованих центрів реабілітації жертв торгівлі людьми, які б безкоштовно надавали таким особам притулок, соціальну, медичну допомогу, допомогу у працевлаштуванні, а також брали під свою опіку молодих осіб – випускників інтернатів, дитячих будинків, інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей;

- інформаційне забезпечення органів правопорядку, які за накопиченими результатами практичної діяльності повинні сприяти створенню єдиного інформаційного криміналістичного обліку фізичних та юридичних осіб, що потрапили в поле зору правоохоронців за фактами торгівлі людьми внаслідок проведення ОРЗ, слідчих дій, обміну оперативною та доказовою інформацією по каналах Інтерполу, Європолу, Євроюсту.

15. На заключному етапі розслідування слід проводити ті слідчі дії та ОРЗ, які дадуть змогу отримати додаткові достовірні докази про факт незаконної операції з людиною та викриття всіх причетних до таких операцій. Виступаючи основним елементом структури розслідування, заключний етап водночас може являти собою подальший розвиток процесу збирання, дослідження, оцінки доказів. Проведений аналіз організаційно-методичних основ розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, дає підстави упевнитися в тому, що тільки заснована на вимогах КПК України, своєчасна, ретельно спланована, узгоджена з оперативним підрозділами та іншими службами організація розслідування торгівлі людьми приведе до поставленої цілі – оптимізації методики розслідування чинного законодавства, правозастосовної практики, подальших теоретичних та практичних досліджень, що дасть можливість скоригувати та ґрунтовно проробити тактичні рекомендації з розкриття проблеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Горбасенко П. В. Загальна характеристика слідової картини та способів вчинення торгівлі людьми у структурі криміналістичної характеристики злочину / П. В. Горбасенко // Європейські перспективи. — 2011. — № 3. — С. 155—158.
2. Горбасенко П. В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми / П. В. Горбасенко // Наше право. — 2012. — № 1, ч. 1. — С. 126—135.
3. Горбасенко П. В. Оцінка доказової інформації, отриманої з-за кордону, про вчинення торгівлі людьми / П. В. Горбасенко // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 3 (195). — С. 136—140.
4. Горбасенко П. В. Тактичні особливості отримання показань від осіб, підозрюваних у вчиненні торгівлі людьми / П. В. Горбасенко // Митна справа. — 2012. — № 1 (79), ч. 2, книга 2. — С. 405—412.
5. Горбасенко П. В. Характеристика слідів при вчиненні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми / П. В. Горбасенко // Наше право. — 2011. — № 4, ч. 1. — С. 71—76.
6. Горбасенко П. В. Застосування заходів ОРД при розслідуванні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми // Сучасна освіта і наука в Україні: наукові

здобутки, стан і перспективи : Матеріали ІХ Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної заочної конференції (м. Запоріжжя, 22—24 червня 2011 р.). — Запоріжжя : Нова освіта, 2011. — С. 132—135.

7. Горбасенко П. В. Криміналістична класифікація способів торгівлі людьми // Подальші наслідки реформування законодавства України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 18—19 червня 2011 р.). — Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. — Ч. 2. — С. 98—100.

8. Горбасенко П. В. Особа злочинця при вчиненні торгівлі людьми // Розвиток вітчизняного законодавства в умовах новітніх інтеграційних процесів : Всеукраїнські науково-практичні читання (м. Львів, 16—17 грудня 2011 р.). — Львів : Центр правничих ініціатив, 2011. — С. 43—46.

АНОТАЦІЯ

Горбасенко П.В. Загальна характеристика розслідування торгівлі людьми.
— *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. — Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2013.

Дисертацію присвячено проблемним питанням методики розслідування торгівлі людьми. У роботі міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, сформульованих з урахуванням особливостей чинного законодавства України, механізму вчинення торгівлі, практики розслідування зазначених злочинів, які мають елементи новизни.

У дисертації здійснено загальну криміналістичну характеристику торгівлі людьми, зокрема: з'ясовано кримінально-правову та криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, встановлено типову слідову картину та проведено класифікацію способів торгівлі людьми. Досліджено особливості оцінки первинного матеріалу; типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та відповідні їм завдання розслідування і комплекси слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, а також проаналізовано подальший етап розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Сформульовано рекомендації щодо планування й організації розслідування, подолання протидії розслідуванню, особливостей підготовки та проведення основних слідчих дій.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, методика розслідування, торгівля людьми, слідчі ситуації, слідова картина, протидія розслідуванню.

АННОТАЦИЯ

Горбасенко П.В. Общая характеристика расследования торговли людьми.
— *Рукопись.*

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная

экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. — Открытый международный университет развития человека «Украина», Киев, 2013.

Диссертация посвящена проблемным вопросам методики расследования торговли людьми. В работе содержится ряд теоретических положений и практических рекомендаций, сформулированных с учетом особенностей действующего законодательства Украины, механизма совершения торговли людьми, практики расследования указанных преступлений, которые содержат элементы новизны.

В диссертации разработана криминалистическая характеристика торговли людьми. В частности, исследован предмет преступного посягательства, уточнены его основные признаки, проанализированы основные нормативно-правовые условия совершения преступления, разработана характеристика личности типичного преступника, выявлены, классифицированы и описаны типичные способы и следы преступления. На основе указанного определена структура наиболее информативных признаков криминалистической характеристики торговли людьми как совокупности не каких-либо сведений о данном преступлении, а криминалистически значимой информации, которая влияет на вину преступника, уголовно-правовую оценку его деяния, обуславливает избрание следователем соответствующих уголовно-процессуальных решений в виде следственных действий и оперативно-розыскных мер, и предложено к ней отнести: 1) характеристику личности преступника и потерпевшего; 2) особенности механизма следообразования; 3) способ совершения преступления.

Раскрыты способы совершения торговли людьми, под которыми предлагается понимать комплекс взаимосвязанных и взаимозависимых действий преступников, состоящих из платной передачи человека, осуществления в отношении него незаконной операции, связанной с незаконным перемещением, последующей эксплуатацией лица, обусловленных условиями следообразования, личностными качествами преступников, предметом и целью посягательства, и классифицированных на: 1) способы, основанные на уголовно-правовой оценке действий преступников; 2) способы, избираемые преступниками в зависимости от сферы деятельности, скрывающей преступную деятельность. Такие способы распространены, приобретают скрытые, законспирированные формы вербовки, торговли, эксплуатации, которые маскируются под видом законной деятельности; 3) способы, обусловленные ролевой функцией участников преступной деятельности; 4) способы, основанные на институтах и обычаях, сходных с рабством.

Сформулированы рекомендации относительно объема и содержания первичных материалов по уголовным делам в сфере торговли людьми, рекомендации по их оценке следователем с точки зрения установления достаточных данных, указывающих на признаки преступления.

Доказано, что преступления, связанные с торговлей людьми или иной незаконной их передачей, совершаются, как правило, организованными группами, а работа по каждому уголовному делу проводится нередко без анализа криминогенной обстановки в целом и нужного взаимодействия всех заинтересованных правоохранительных органов Украины и других государств.

Составными частями такой системы является стабильное оперативное перекрытие источников вербовки жертв, каналов их транзита, мест содержания, использования в качестве товара для получения определенной выгоды преступниками-продавцами и преступниками-покупателями; эффективное функционирование государственных и местных криминалистических и оперативно-розыскных учетов, в которых находится информация о лицах, без вести пропавших и разыскиваемых за совершение преступлений против личности и ее неприкосновенности, утраченное и обнаруженное оружие, похищенные транспортные средства, пулегильтотеки, коллекции наркотических и распространенных сильнодействующих лекарственных средств, преступные группировки и их состав и т.д.; постоянный анализ криминогенной обстановки конкретного региона, города, области, а также совершение аналогичных преступлений в других государствах; организация постоянно действующих специализированных подразделений и следственно-оперативных групп, занимающихся исключительно выявлением и расследованием торговли людьми и других смежных с ней видов преступлений.

Описаны типичные следственные ситуации начального этапа расследования, соответствующие им специфические задачи расследования и комплексы следственных, оперативно-розыскных и иных действий, направленные на их разрешение. Разработаны рекомендации по планированию и организации расследования. Указаны обстоятельства, подлежащие установлению по уголовному делу, типичные версии о характере события в целом и квалификации деяния. Приведены рекомендации относительно выдвижения версий по элементам состава преступления. Охарактеризованы основные организационно-подготовительные меры следователя.

Сформулированы рекомендации по проведению наиболее специфических следственных и иных действий. В частности, рассмотрены особенности выемки документов, их изучения и следственного осмотра. Предложены рекомендации по подготовке к допросу подозреваемых и свидетелей, а также выделены типичные ситуации их допроса, разработаны соответствующие ситуациям комбинации тактических приемов.

Кроме этого, разработаны пути усовершенствования организационно-методических основ взаимодействия следователей, органов дознания, специалистов с другими государственными органами и международное сотрудничество при выявлении и расследовании торговли людьми.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, методика расследования, торговля людьми, следственные ситуации, следовая картина, противодействие расследованию.

SUMMARY

Gorbasenko P.V. General characteristics of the investigation of human trafficking. — Manuscript.

The thesis for Law Candidate Degree on Speciality 12.00.09 — Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational Search Activity. — The Open International university of Human Development "Ukraine", Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to problematic methods of investigating human trafficking. The paper contains a number of theoretical positions and practical recommendations made taking into account features of the current legislation of Ukraine, the mechanism of the commission trade practice investigation of these crimes with elements of novelty.

The thesis presents a general forensic characterization of human trafficking, in particular found criminal law and forensic characteristics of crimes related to trafficking, set the default trace pattern and the classification methods of trafficking. The features of the initial evaluation of the material, investigators typical situation the initial stage of investigation and the corresponding task of investigating and complex investigative, operational and search and other activities, and analyzed further stage of investigation of crimes related to trafficking. Recommendations on planning and organization of the investigation, to overcome anti-investigation, the characteristics of training and the main investigation.

Keywords: forensic characteristics of crime, methods of investigation, human trafficking, investigating the situation, after painting, fighting investigation.